

Anmeldelser.

Vilh. Lütken: Bidrag til Langelands Historie. Rudkøbing 1910.

Blandt de Mænd, Geheimearkivar Caspar Wegener havde til Medarbejdere, udmærkede flere sig ved stor Samlerflid uden Evne til at udforme det indvundne i Fremstilling og Fortælling. Arkivsekretær C. Matthiessen samlede hele Vognlæs af Afskrifter til Sønderjyllands Historie, og den dygtigste og skarpsindigste af dem alle, Registrator Chr. Plesner (d. 1882), efterlod sig c. 1000 Dokumenter i Afskrift til et Langelands Diplomatarium, hvorpaa han havde arbejdet i mangfoldige Aar uden at faa noget trykt. Efter hans Død havnede den største Del af dette Stof tilsidst hos hans Søsterdatter, gift med Pastor Vilh. Lütken i Simmerbølle, Forfatteren til den Bog, som her skal skænkes en kort Omtale. Et gammelt Ord siger, at Arveguld giver Lykke, og man kan i hvert Fald kun glædes over den Lykke, der sluttelig har fulgt de plesnerske Skatte, idet de, hvad ellers saa sjælden sker med den Slags Sager, er komne til virkelig Nytte og har hjulpet hans Slægtning til at skrive en fortrinlig Bog. Dermed skal ingenlunde være sagt, at Pastor Lütken kun har bearbejdet de i Slægten nedarvede Samlinger. Hans Fremstilling og Opfattelse er tillige helt igennem bygget op paa egne omhyggelige Undersøgelser i Arkiverne paa Tranekær, i Odense og København saavel som paa en omfattende og sagkyndig Udnyttelse af den trykte Litteratur om Øen.

Paa denne Maade har Forfatteren skabt et Værk, der i

saglig Fylde, videnskabelig Begrundelse og stilistisk Form rager op over vistnok alle de lokale Beskrivelser, vor Litteratur har frembragt i det sidste Slægtled, og i mangt og meget vil komme til at staa som Mønster for den nærmeste Fremtid. I 20 Kapitler fører han os gennem Øens Historie lige fra den mørke Oldtid til 1840 og evner overalt at skrive forstandigt og smagfuldt, i mange Afsnit tillige i høj Grad interessant og oplysende om de talrige Emner, der ligger imellem Øens ældste Stendysse og I. A. Hansens Ungdomsliv i Rudkøbing.

Sandsynligvis paa Grund af dette store Spand af Tid har Forfatteren ment at burde kalde sin Bog: „Bidrag til Langelands Historie“, og ingen har vel stærkere end han følt det uoverkommelige i paa alle Omraader at give en ligelig Fremstilling; men det maa dog siges, at særlig fra Reformationstiden former hans Fremstilling sig til en bred Strøm af levende Billeder saavel fra Øens Stilling og Skæbne i Rigets almindelige Historie, som af dens lokale Udvikling og Tilstande under de sociale, politiske og aandelige Rørelser, der i denne lange Tid er gaaet hen over den. Den langelandske Patriot vil i denne Bog kunne hente rige Oplysninger om sit Hjemlands Skæbne og tidligere Vilkaar, og Alménhistorikeren vil finde en Rigdom af lokale og konkrete Træk til Belysning af Landets Kulturudvikling i det hele. Forfatteren skriver om Adel og Bonde, om Ejendomsfordeling og Erhverv, om Retspleje og Embedsmænd før 1660, om Troldom og Folketro, om Øens langsomme Opgang efter de store Krige i det 17de Aarhundrede, om Styrelse og Ret under Enevælden, om Landsbyliv i Fællesskabets Dage, om Skolevæsen og Rationalisme, om den gudelige og politiske Vækkelse i det 19de Aarhundrede. I et fortrinligt Afsnit skildres Langelændernes heltemodige Færd under Svenskekrigen 1658—60, og selvfølgelig indtager Godsernes, særlig Tranekærs Historie en passende Plads i Værket.

Forfatteren er en god Fortæller. Hans Sprog er jævnt og smidigt, hans Dom omsigtsfuld, og han taler kun igennem Sagen; men alligevel vil Læseren snart mærke, at han staaer over for en Mand med faste Meninger og skarpe Tanker.

„Længe“, skriver han, „følges Enevælden af de Skyggesider som synes uadskillelige fra gennemgribende politiske Systemskifter. Naar gamle Autoriteter og Ledere sættes til Side, og man endnu ligesom famler efter deres Afløsere, da er det Smigerens og Sladderens, Intrigernes og Tillidsmisbrugenes, de hensynsløse Stræberes og de uduelige Bengnaveres Tid til at skyde frem som Paddehatte. Den, der har arbejdet sig gennem nogle Bunker Tingbøger fra Christian den Femtes og Frederik den Fjerdes Tid, skal nok lære at skønne paa den pietistiske Opvækkelses Alvor og Holbergs sunde Moraliseren — og jeg vil særlig tilføje: paa de Bestræbelser for at skaffe en duelig og hæderlig Embedsstand, som især begyndtes under Christian den Sjette“ (S. 268). — Her er talt rent sagligt, men alligevel rammer denne Kritik Tilstande, der desværre ligger Forfatteren og os langt nærmere end Enevældens Barndom.

For Anmelderen har de landbohistoriske Meddelelser, som findes i Bogen, den største Interesse, og jeg kunde hertil ønske at knytte nogle Bemærkninger og Udførelser. Vore gamle Landsbyer flyede Kysterne. Fra København til Præstø, fra Nyborg til Svendborg vil man, for at nævne Exempler, overalt finde dem i en Afstand af 4—5 km. (eller mere) fra Stranden, som oftest og vel overalt, hvor Jordbunden tillod det, med en dækkende Skovbræmme ud imod Havet. Paa Langeland genfindes de samme Ejendommeligheder, for saa vidt som Øens Form tillod det. I den smalle Norddel findes kun een Byrække med den størst mulige Afstand fra begge Strandsider (o. 2 km.), senere følger to Byrækker under lagttagelse af samme Sikkerhedshensyn, medens den smalle sydlige Del igen kun har een Byrække og betegnende nok lagt helt vest paa over mod de nu inddæmmede Nor, der skar sig dybt ind i Landet med snevre Løb, som var lette at værges. Disse Byer kom derfor, lige som næsten alle vore Kystbyer, til at ligge i en Udside af deres dyrkede Areal, og var vel ogsaa ligesom disse knyttede sammen i Agerfled og Fællig.

I ældre Tid har de langelandske Byer været omgivne af en Bræmme af Kystskove, hvor Jordbunden tillod det, og bortset fra Egnen omkring Tranekær Slot, hvor Godsherrens

Villie har skabt andre Forhold, er Øens nuværende Skove kun Rester af dette Skovbelte. Dette ses endnu tydeligt paa Videnskabernes Selskabs Kort fra 1783, og i sin Beskrivelse af Øens Skove fra 1587 omtaler V. Lütken kun saadanne Strandskove: Ristinge Skov, Hagenby Strandskov, Longelse Bøgeskov paa Østerstrand, Skoven ved Hou „baade paa Øster- og Vesterstrand er afryddet og gjort til Sædland“ osv. Alt som disse Skove ryddedes, indtoges de delvis til ny Bebyggelse, i ældre Tider til Herre- og Mejerigaarde, i yngre Dage, særlig efter Udskiftningen, til Husmandsbebyggelse.

Om Øens Bebyggelse i Nutiden har Forfatteren interessante Oplysninger. Igennem hele den historisk kendte Tid, siger han (S. 137), har Bøndergaardenes Tal holdt sig paafaldende uforandret. Ved Middelalderens Slutning havde Øen omtrent 750 Gaarde og Bol, og næsten det samme Antal genfindes i Matriklerne fra 1661 og 1684 og i Nutiden. Men trods denne ydre Overensstemmelse er der foregaaet store Forskydninger og Forandringer i Arealfordelingen. Forfatteren gør først opmærksom paa, at omtrent $\frac{1}{10}$ af de gamle Gaarde forsvandt dels under de store Mageskifter i Frederik II's og Christian IV's Tid, dels ved Oprettelsen af Mejerigaarde omkring Aar 1700. 8 Landsbyer eller mellem 70—80 gamle Bøndergaarde er paa denne Maade gaaet op i større Ejendomme, og det tabte Areal er kun i ringe Grad erstattet med nye Opdyrkingen. Det gamle Gaardtal er kun bleven bevaret ved Udstykning eller Deling af Brugene, og det er saaledes ikke saa lidt af en Tilfældighed, naar Nutidens Gaardtal svarer til de gamle Mandtal for 2—300 Aar siden. Men efter Udskiftningen har Bondegaarden faaet en ny og mere ihærdig Fjende i Smaabruget, der angriber den fra neden, ligesom Stordriften i Fortiden (og delvis ogsaa endnu) angriber den fra oven. Forfatteren siger, „at Gaardbrugene i den korte Tid, siden de blev Selveje, har udstykket mere til Huslodder, end de i alle de Aarhundreder, da de var Fæste, maatte afgive til Stordriften“ (S. 137), og han slutter med følgende tabellariske Oversigt over Bevægelsen. Der taltes i

1684: 754 Gaarde, 200 Huse med og 221 uden Jord

1895: 786 — 2177 — — - 144 — —

Da Bevægelsen indenfor Landejendommene ganske sikkert har stor aktuel Interesse, skal jeg forsøge at uddybe Billedet og har i dette Øjemed søgt Hjælp hos vor nøjeste Kender af disse Forhold, Hr. cand. mag., Fuldmægtig Henrik Pedersen.

Følgende Tabel vil anskueliggøre Ejendomsbevægelsen paa Øen fra 1688 til 1905.

Antal af Ejendomme paa Langeland 1688 og 1905
samt deres Fordeling efter Hartkornstilliggendet.
(Rudkøbing er holdt udenfor.)

Ejendommenes Størrelse	1688		1905		Tilvækst 1688—1905	
	Antal Ejen- domme	Tdr. Hart- korn	Antal Ejen- domme	Tdr. Hart- korn	Antal Ejen- domme	Tdr. Hart- korn
Over 20 Tdr. Htkr.	12	432	24	1028	+ 14	+ 596
20—12 - -	18	258	8	118	÷ 10	÷ 140
12— 8 - -	89	851	36	345	÷ 53	÷ 506
8— 4 - -	341	1959	268	1424	÷ 73	÷ 535
4— 2 - -	210	641	264	800	+ 54	+ 159
2— 1 - -	90	130	179	256	+ 89	+ 125
Tilsammen Gaarde	760	4271	781	3971	+ 21	÷ 300
1 —0,25 Tdr. Htkr.	101	57	887	446	+ 786	+ 389
0,25—0,04 - -	84	11	520	57	+ 436	+ 46
Under 0,04 - -	252	—	1306	15	+ 1054	+ 15
Tilsammen Huse..	437	68	2713	518	+ 2276	+ 450
I alt Ejendomme..	1197	4339	3494	4489	+ 2297	+ 150

Tallene viser den sociale Lagforskydning. Middelbrug- den typiske Gaard fra Fortiden, har i de forløbne 217 Aar været udsat for en stadig Nedbrydning, idet de store og mellemstore Bondebrug har mistet 136 Gaarde og 1181 Tdr. Hartkorn, hvoraf 596 Tdr. er afgivet til 14 nye Storgaarde paa over 20 Tdr. Hartkorn, og 285 Tdr. til 143 nye Smaa-

gaarde (1—4 Tdr. H.). Paa denne Maade er Øens Gaardtal ganske vist vokset med 21; men af disse staar de 14 store helt udenfor Gaardmandsklassen, og de 7 øvrige giver kun en saare ringe Erstatning for de store Arealer, som Gaardklassen har tabt.

Til Husmandsbruget har Gaardene afgivet 300 Tdr. Hartkorn eller c. $\frac{1}{15}$ af Øens, idet der 1688 fandtes 437 Huse med 68 Tdr. Hartkorn, 1905 fandtes derimod 2713 Huse med 518 Tdr. I de forløbne 217 Aar er Husenes Hartkorn bleven forøget med 450 Tdr., og det maa antages, at en Trediedel af dette eller 150 Tdr. er indvunden ved ny Kultivering. — Denne Bevægelse er ganske sikkert typisk for de fleste af Landets gamle Kulturregne og har paa mange Strøg givet sig endnu stærkere Udslag end paa Langeland. Nogle faa Stikprøver vil bevise dette. I Vaalse Sogn, Nordfalster, fandtes

1688: 57 Gaarde, 9 Gaardsæder og 3 Huse med Jord
1895: 41 — 112 Huse med og 14 — uden Jord.

Husmændene ejede 1895 c. $\frac{1}{14}$ af Sognets Hartkorn, og den store Nedgang i Gaardtallet maa vel for Resten tilskrives Oprettelsen af Valnæsgaard i Kystbræmmen med $68\frac{1}{2}$ Td. Hartkorn. Denne Oprettelse skete i Midten af det 18de Aarhundrede. — I Nabsognet Nørre Vedby fandtes

1688: 72 Gaarde, 22 Huse med Jord
1895: 64 — 172 — — 19 Huse uden Jord.

Ogsaa her ejede Husmændene 1895 c. $\frac{1}{14}$ af Sognets Hartkorn.

I Sønder Stenderup ved Kolding synes Gaardtallet at have holdt sig bedre. Her fandtes

1709: 37 Gaarde, 8 Toftmænd og 18 Huse u. Jord
1895: 39 — 152 Huse m. Jord og 30 — - —

Omtrent $\frac{1}{20}$ af Sognets Hartkorn var da i Husmændenes Besiddelse, medens de i Fællesskabets Tid kun besad nogle ganske ubetydelige Toftstykker i By med en ringe Græsningsret i Marken eller ret og slet var Gadehusmænd.

Men samtidig er Gaardbrugene ogsaa blevet angrebne

fraoven. I Nørre Vedby Sogn fandtes 1688 ikke en eneste Gaard med over 46 Tdr. Land dyrket Areal; men nu findes der i Sognet 5 Gaarde med mellem 15 og 25 Tdr. Hartkorn, altsaa samlede paa Gaardtallets og Gaardarealets Bekostning, og i S. Stenderup findes et lignende Antal store Gaarde med op til 28 Tdr. Hartkorn, skønt ingen af Sognets Gaarde ved Udskiftningen omkring 1760 oversteg det for Egnen sædvanlige Jordtilliggende (4 Otting Jord).

Det følger af sig selv, at denne Udvikling overalt har sat sit Præg paa Landets Bebyggelse. 1688 var der paa Langeland omtrent dobbelt saa mange Gaarde som Huse, 1905 er de sidstes Antal næsten $3\frac{1}{2}$ Gange større end de førstes, og medens disse er forbleven stationære i Tal og formindskede i Areal, har Husene fordoblet sig 6 Gange. En Del af disse Huse findes i de gamle Byer, hvor de navnlig har fundet Plads paa de udflyttede Gaardes Byggesteder, men lige saa ofte finder man dem i Rækker eller Ansamlinger af Huse og Smaagaarde paa de fjernere Dele af Bymarken eller helt ude i den tidligere ubeboede Kystbræmme. I Stenderup findes saaledes: Mørkholt eller Katterad og Frydensborg, i Vaalse: Mygget, Broslunde og Hylleken, paa Langeland vel i hvert Sogn (Sønderskov Huse, Hesselbjærg Huse, Kokkestræde Huse osv. osv.).

Vore Lokalhistorikere synes endnu ikke at have faaet Øje for det sammensatte Markfællesskab, der før Udskiftningen fandtes i de fleste Egne af Landet og indeholder Momenter af Betydning for den rette Forstaaelse af Landsbyernes Dannelse og Udvikling, og denne Mangel i deres Fremstillinger er saa meget mere beklagelig, som en Udredning af disse gamle Forhold kræver nøje stedligt Kendskab. Det sammensatte Fællesskab bestod ikke alene i Byernes fælles Ret til de store Overdrev og Græsningsretten til Stormarkerne eller de indhegnede Fang, men ogsaa i en Sammenblanding af de participerende Byers Agre i disse Fang uden fast Byskel eller „Markemøde“. Denne Agermelering var tidt indskrænket til „urede“ Skel, men tidt kunde den ogsaa ytre sig som en vidtdreven Splittelse af en Byes Agerjord i fra 6 til 18 Marker

sammen med mange andre Byer. Ifølge en Indberetning fra Grev F. Ahlefeldt, dateret Tranekær Slot $\frac{2}{3}$ 1759, fandtes det sammensatte Fællesskab ogsaa paa Langeland baade i Overdrev og Fang og vel ogsaa i Agermeling, men Villh. Lütken bemærker kun (S. 136), at Bygrænserne, bortset fra mindre Reguleringer i Udskiftningstiden, væsentlig er de samme nu som i Middelalderen. Det vilde dog have haft sin Interesse at faa lidt nærmere Besked om disse Reguleringer.

Forøvrigt indeholder Bogen en Rigdom af landbohistoriske Oplysninger: om Gaardenes Udsædsarealer, Fold, Besætning, Folkeløn, Priser, om Fæstere og Bønder, om Husbondhold og Indfæstning, om Ægt og Hoveri m. m. Forfatteren meddeler en hidtil utrykt Landsbyskraa fra Stoense, og et Kort, der viser Agerfordelingen paa en Landsbymark i Fællesskabets Tid, et Arbejde, der er saa meget mere fortjenstligt, som vor trykte Litteratur forud vistnok kun besad et eneste saadant Kort. Ligeledes giver han en interessant Fremstilling af, hvorledes de Vindeby Mænd endnu saa sent som 1739 delte deres Fællesskov, der skulde indtages til Dyrkning, efter „Marseller“ eller Mark Sølv og ikke efter Gaardenes Hartkorn, og saaledes førte et Stykke Oldtid lyslevende ind i det 18de Aarhundrede. Tidligere har jeg omtalt lignende Tilfælde og fristes til her at tilføje, at i Slesvig blev man i mange Egne lige op til 1864 ved med at fordele de kommunale Skattebyrder efter Gaardenes gamle Ottingtal eller Mark Guld.

P. Lauridsen.

Breve fra danske Skuespillere og Skuespillerinder udgivne af Robert Neliendam. Kbh. 1911¹⁾.

Studiet af dansk teaterhistorie har siden Overskous grundlæggende værk, der gav en samlet fremstilling af hele vort nationalteaters historie, mere og mere koncentreret sig i mono-

¹⁾ Redaktionen har modtaget 2 Anmeldelser af denne Bog og har ment at burde optage dem begge, da de supplerer hinanden ved at anlægge helt forskellige Synspunkter for Bedømmelsen.